

Szinte és majdnem: diakrón formális szemantikai elemzés

ÖSSZEFOGLALÓ

Előadásomban a *szinte* és a *majdnem* határozószavak szinkrón és diakrón jelentésánál fogom vizsgálni. Ehhez a történeti nyelvészet eredményei mellett a formális szemantika eszköztárát is felhasználom.

A *szinte* és a *majdnem* jelentéséhez hasonló kifejezések (pl. angol *almost*, orosz *čut' ne* és *počti*), tehát az ún. approximátorok elemzésekor a nemzetközi szakirodalom kétfajta modellt használ: egyrészt beszél ún. episztemikus bizonytalanságról (*epistemic vagueness*), másrészt pedig ún. skaláris bizonytalanságról (*scalar vagueness*). Az angol *almost* elemzése kapcsán például élénk vita folyik arról, hogy elégséges-e a lehetséges világokkal operáló episztemikus bizonytalansági megközelítés (Greenberg és Ronen 2013 és mások), vagy szükséges-e a pontossági skálák bevezetése is (emellett érvel többek között Sevi 1998 és Sauerland és Stateva 2007).

Előadásom első fő állítása az, hogy a magyar adatok leírásához szükség van mindkét megközelítésre, mert a *majdnem* viselkedése a lehetséges világokon (tehát az episztemikus bizonytalanságon) keresztül ragadható meg, míg a *szinté*-é a pontossági skálákon (vagyis a skaláris bizonytalanságon) keresztül. Hasonló álláspont mellett érvelt egyébként Kagan és Wolf (2015) az orosz *čut' ne* és *počti* vonatkozásában. Második fő állításom pedig az, hogy ez a szinkrón jelentébeli különbség világosan levezethető a két kifejezés diakróniájából, tehát abból, hogy milyen jelentésű és funkciójú elemek átértelmezésével, grammatikalizációjával jöttek létre ezen kifejezések: a *majdnem* a jövőidejűséget kifejező *majd* szóból, míg a *szinte* az eredetileg az 'ránézésre, külső megjelenését tekintve' jelentésű *szín-te* szóból (vö. *színleg*) (Simonyi 1881, Simonyi 1888).

ADATOK

Bár első ránézésre a *majdnem* és a *szinte* jelentése megegyezik, és egymás stiláris alternatíváinak tűnhetnek, ez koránt sincs így, amint a lenti példák mutatják:

- (1) a. János és Máté *majdnem* egyidősek.
b. János és Máté *szinte* egyidősek.
- (2) a. *Majdnem* első lettem a futóversenyen.
b. #*Szinte* első lettem a futóversenyen.¹
- (3) a. #*A mozaikok majdnem véletlenül kerültek Ravennába.*²
b. *A mozaikok szinte véletlenül kerültek Ravennába.*

Ahogy a fenti példák is mutatják, a *szinte* és *majdnem* bizonyos környezetekben felcserélhetőek, másokban azonban nem. A felcserélhetőség korlátozottságát több szerző megfigyelte már (pl. Halm 2016, Dékány és Csirmaz 2018), szemantikai magyarázat azonban tudomásom szerint még nem született e jelenségre. Piñón (2008) röviden kitér a *majdnem* szemantikájára, és az itt javasolthoz sokban hasonló megoldást vázol fel, nem vizsgálja azonban a *szinte* szemantikáját.

ELEMZÉS

A szakirodalmat követve azt feltételezem, hogy a *majdnem*-hez vagy *szinté*-hez hasonló approximátorok esetén két jelentéskomponenst kell megkülönböztetnünk:³

- (4) *János majdnem 30 éves.*
Közelségi (*proximal*) komponens: János közel van ahhoz, hogy 30 éves legyen.
Polaritási (*polar*) komponens: János nem 30 éves.

Hagyományosan a közelségi és a polaritási komponenst a lehetséges világok fogalomkészletével volt szokásos megragadni (Sadock 1981, Nouwen 2006 és mások): míg w_0 -ban, vagyis aktuális világunkban János nem 30 éves, létezik legalább egy alternatív világ (w_1), mely közelinek tekinthető w_0 -hoz, s melyben János ténylegesen 30 éves. Lehetséges azonban a közelséget egy skála (Penka 2005, Amaral és del Prete 2010 és mások) vagy egy kontextuálisan adott pontossági standard (Greenberg és Ronen 2013 és mások) segítségével is definiálni: a jelenleg érvényes pontossági standard alkalmazása mellett nem igaz, hogy János 30 éves lenne; létezik azonban egy olyan, csak kicsit megengedőbb pontossági standard, amely mellett már igaznak tekinthető, hogy János 30 éves. Sauerland és

1 A (2b) mondat, bár mondattanilag jólformált, de szemantikailag erősen problémás, legfeljebb humoros céllal lehetséges használni. Ez esetben a humor forrása az, hogy az illető vagy első lett a futóversenyen, vagy sem; nem lehetséges „szinte elsőnek” lenni.

2 A (3a) mondat szemantikailag csak akkor lenne problémamentes, ha az lenne a helyzet, hogy létezett egy terv arra vonatkozóan, hogy a mozaikokat véletlen módon juttatják Ravennába, de ez a terv meghiúsulván, a mozaikok végül nem-véletlen módon jutottak Ravennába.

3 Azt feltételezem, hogy a direkcionális (tehát a kevesebb/kisebb/közelebb/előtte olvasatok könnyebb elérhetősége a számnevek, valamint az időbeliséget vagy térbeliséget kifejező szerkezetek esetében) a polaritásból vezethető le (vö. pl. Penka 2005 és Amaral és Del Prete 2010).

Stateva (2007) terminológiáját követve az első megközelítés az episztemikus bizonytalanság, a második a skaláris bizonytalanság fogalmával operál. Formálisan ezek így fejezhetőek ki (vö. Greenberg és Ronen 2013):

EPISZTEMIKUS (egy állítás, alternatív lehetséges világok, lehetséges világok közti távolság):

- (5) a. POLÁRIS $\neg p_{w0}$
 b. KÖZELSÉGI $\exists w_1 \in S_{ALT}(w). közel_s(w_1, w_0) \wedge p_{w1}$

SKALÁRIS (alternatív állítások, egy lehetséges világ, pontossági standardok közötti távolság):

- (6) a. POLÁRIS $\neg p_{preC, w0}$
 b. KÖZELSÉGI $\exists pre' \in S_{ALT}(preC). közel_s(pre', preC) \wedge p_{pre', w0}$

Első fő állításom, hogy a *majdnem* egy episztemikus bizonytalanságot kifejező approximátor (5), míg a *szinte* egy skaláris bizonytalanságot kifejező approximátor (6). A (2a) teljesen elfogadható egy olyan eset leírására, amikor a beszélő második helyezett lett ugyan, de egy nagyon közeli alternatív lehetséges világban (ahol pl. nem botlott el a cél előtti utolsó métereken) ő lett volna az első helyezett. A (2b) nem elfogadható, mert nem létezik olyan pontossági standard (bármilyen megengedő legyen is), amely szerint egy verseny vesztese a verseny győztesének lenne tekinthető. Az (1a) és az (1b) egyaránt teljesen elfogadható. Ha János 3 nappal idősebb Máténál, akkor igaz, hogy egy valamivel kevésbé szigorú pontossági standard szerint egyidősek. Ha pedig két lehetséges világ csak abban különbözik, hogy János és Máté életkorának különbsége 0 nap vagy 3 nap, akkor az a két lehetséges világ egész biztosan közelínek tekinthető. Végül a (3b) teljesen elfogadhatóan ír le egy olyan helyzetet, amelyben az, hogy a mozaikok végül Ravennába kerültek, nem volt ugyan teljesen véletlen, de egy enyhébb pontossági standard szerint véletlennek tekinthető. A (3a) nem elfogadható, mert a kontrafaktuális olvasat (ld. 2. lábjegyzet) nem összeegyeztethető a világról való általános tudásunkkal: nem életszerű egy olyan terv, ami egy konkrét végkifejlet véletlen módon történő bekövetkezését célozza.

Nyelvtörténeti szempontból a *majdnem* az approximátori értelmű *majd* (ez kövületként a mai nyelvben is tovább él: *Majd elfelejtettem. Majd elájultam.*) és a pleonasztikus-expletív funkciójú *nem* tagadószó összeolvadásából származik (Simonyi 1888, TESZ 2:819). A közelítő értelmű *majd* első írásos emléke a Guary-kódekből származik (1508e, 027):

- (7) *zertelen tezon magauul, mayd el vezti feiet*

Az expletív tagadás megjelenése viszonylag késői fejlemény:

- (8) *a' mit én tegnap néktek mondtam, majd hogy nem elég arra, hogy boldogul lenne dolgoatok* (Földi Ferenc. 1790. Erkölc-könyvecske, 44):

- (9) *majdnem = vix non, fere, ferme, propermodum, paene* (Verseghy Ferenc. 1816. Analytica institutionum linguae hungaricae.)

Az approximátori értelmű *majd* a jövőidejűséget kifejező *majd* átértelmezésével keletkezett (TESZ 2:819): a *majd elájulok* eredeti jelentése 'hamarosan el fogok ájulni' volt. Abból azonban, hogy hamarosan el fogok ájulni, értelem szerűen következik, hogy létezik egy, a jelenlegihez nagyon hasonló alternatív lehetséges világ (éspedig a jelenlegi világ egyik ún. lehetséges folytatásvilága), amelyben elájulok. Így tehát a *majd* könnyen értelmezhetőtt át approximátorrá, különösen egy episztemikus bizonytalanságot kódoló approximátorrá.

A *szinte* a 'külső megjelenés, felület' jelentésű *szín* szóból származik (vö. *színe-visszája, színleg, színlel, kenyér s bor színe alatt*), s eredeti jelentése 'látszatra, külső hasonlóság szerint' volt (TESZ 3:760). Vagyis a *szinte ugyanaz* eredeti jelentése 'látszatra, ránézésre ugyanaz' volt. Ez könnyen értelmezhetőtt át skaláris approximátorrá, vagyis egy megengedőbb pontossági standardra utaló közelítő határozóvá, hiszen a pusztán látszatra, ránézésre való azonosság egy kevésbé szigorú értelemben vett azonosságot jelent. Ezen használat első írásos emléke 1519-ből származik (Debreceni-kódex, 177):

- (10) *olian kemenyon kezde maradnyá / mint szinte a zaráz föld / az o labai alat*

Az előadásban röviden kitérek majd a *szinte-szintén* egyéb használataira is, így az additív használatra: *János megérkezett, Feri szintén (=hasonlóképpen)*, valamint a már csak a diakroniából ismert *egészen/éppen* jelentést kifejező használatra is (Simonyi 1881).

Amaral-Del Prete. 2010. *Approximating the limit: the interaction between quasi 'almost' and some temporal connectives in Italian*. • Benkő. 1967-1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Greenberg-Ronen. 2013. *Three approximators which are almost / more or less / be-gadol the same*. • Dékány-Csirmaz. 2018. *Numerals and quantifiers*. (Syntax of Hungarian: Nouns and noun phrases). • Halm. 2016. *The syntactic position and quantificational force of FCIs in Hungarian*. • Horn. 2011. *Almost forever*. • Piñón. 2008. *Weak and strong accomplishments*. • Kagan-Wolf. 2015. *Gradability versus Counterfactuality: almost in English and Russian*. • Morzycki. 2001. *Almost and its kin, across categories*. • Nouwen. 2006. *Remarks on the polar orientation of almost*. • Penka. 2005. *Almost: a test?* • Rapp-von Stechow. 1999. *Fast 'almost' and the visibility parameter for functional adverbs*. • Roberts. 2011. *Only: A case study in projective meaning*. • Sadock. 1981. *Almost*. • Sauerland-Stateva. 2007. *Scalar vs. epistemic vagueness: evidence from approximators*. • Sevi. 1998. *A semantics for almost and barely*. • Simonyi. 1881. *A magyar kötőszók, egyúttal a magyar összetett mondat elmélete*. • Simonyi. 1888. *A magyar határozók*.